

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Duray Miklós

A gazdaság és a pénz nem öncél, hanem a boldogulás eszköze

Kiss Danuta

A szellemi tőke szerepe a posztindusztriális társadalomban

Juhász Zita

A nonprofit szektor: szerepeltérések a világban

Závecz Szilvia

Die Untersuchung des ungarischen Familienförderungssystems
aus der Sicht der aktuellen demographischen Trends

Clauss-Siegfried Grommek

Ansprüche an eine zeitgemäße Führung

Soós Balázs

A vezető magyarországi cégek pénzügyi helyzetének alakulása 2003 és 2012 között

Daniel Madarász - Katarína Škriniarová – Anna Bandlerova

Agricultural Cooperatives and Their Impact
on the Regional Development in the Nitra Region

2013/2-3

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatja

Főszerkesztő / Editor: Prof. Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Prof. Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Székely Csaba DSc, Dr. Fábián Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Böhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts: Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját. / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk: / *Send manuscripts and letters by e-mail only to: kulcsar.laszlo@tkk.nyme.hu*

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / *Articles are refereed by anonym reviewers before publication.*

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Prof. Dr. Kulcsár László

Nyugat Magyarországi Egyetem Sopron Erzsébet. u. 9. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft./év

Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év

Példányonkénti ár: 700 Ft./dupla szám: 1400 Ft.

Nyomdai munkálatok / Printing: Palatia Kft.

H-9026 Győr, Viza u. 4.

ISSN 0865 7823

Copyright © 2013 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Gazdaság & Társadalom

5. ÉVFOLYAM

2013.

2-3. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page 137

TANULMÁNYOK

A gazdaság és a pénz nem öncél, hanem a boldogulás eszköze – Magyarország, Szlovákia, Ukrajna és Románia közötti államhatárral kettészelt természetes régiók gazdasági állapota, terepvizsgálati lehetőségek és fejlesztési kilátások. <i>Duray Miklós</i>	3
A szellemi tőke szerepe a posztindusztriális társadalomban <i>Kiss Danuta</i>	15
A nonprofit szektor: szerepeltérések a világban <i>Juhász Zita</i>	39
Die Untersuchung des ungarischen Familienförderungssystems aus der Sicht der aktuellen demographischen Trends <i>Závecz Szilvia</i>	59
Ansprüche an eine zeitgemäße Führung: Führungswissenschaftliche Merkmale und Ziele mit taktischer und strategischer Ausrichtung im Sinne wertebewusster Führung <i>Clauss-Siegfried Grommek</i>	77
A vezető magyarországi cégek pénzügyi helyzetének alakulása 2003 és 2012 között <i>Soós Balázs</i>	93
Agricultural Cooperatives and Their Impact on the Regional Development in the Nitra Region <i>Daniel Madarász - Katarína Škriniarová – Anna Bandlerova</i>	115
KÖNYVISMERTETÉS	127
A helyi szociális ellátórendszer [Bódi Ferenc szerk.: Helyi szociális ellátórendszer. MTA PTI Budapest, 2008. 384 oldal. ISBN 9789637373575] <i>Resperger Richárd</i>	
A vasfüggöny két oldalán [Molnár Csilla: A vasfüggöny két oldalán - élettörténeti elbeszélések a magyar-osztrák határvidéken - Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó Sopron 2013. ISBN 978-963-334-122-3] <i>Frang Gizella</i>	
Table of Contents/Abstracts	137

A gazdaság és a pénz nem öncél, hanem a boldogulás eszköze

***Magyarország, Szlovákia, Ukrajna és Románia közötti
államhatárral kettészelt természetes régiók gazdasági állapota,
terepvizsgálati lehetőségek és fejlesztési kilátások.***

Duray Miklós

Politikai közíró, Pozsony – Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron

ABSZTRAKT Korábban az Európai Közösségnek, jelenleg az EU-nak is létezett/létezik egy tapasztalati programja (az ún. kohéziós program), miszerint fel kell zárkóztatni az elszegényedő (leszakadó) régiók gazdaságát. Az 1920 utáni állampolitikák és az eluralkodott bizalmatlanság miatt elsősorban az államhatár-menti övezetek váltak gazdaságilag leszakadó régiókká. Az államhatárok mentén jelentkező gazdasági nehézségeknek a mérséklésére jöttek létre Nyugat- Európában az 1970-es évek közepétől az ún. euro-régiók. Európa keleti felében, Magyarország, Szlovákia, Ukrajna és Románia közös államhatár vonala által kettészelt, korábban összefüggő, és az adott kor színvonalán, a helyi adottságok ésszerű hasznosítása révén fejlődő természetes régiók gazdasági, infrastrukturális és társadalmi állapotának visszaesése szolgáltatja a leszakadás egyik jellegzetes példáját. A 2004-ben az EU-hoz csatlakozott Kárpá-medencei államok határainak övezetében ez a leszakadási jelenség azonban továbbra is fennmaradt, Magyarország nyugati határvidéke kivételével. Az államhatárok fellazulása nem hozta meg a gazdasági felpozíciót, inkább az elvándorlást ösztönözte. Javaslatunk az, hogy ezt a térséget a helyi, regionális tudásközpontok bekapcsolásával tervszerűen vizsgáljuk meg, hogyan lehetne a helyi természeti és kulturális adottságok, gazdasági tartalékok és a kreativitás mozgósításával, műszakilag is létező és jogilag is rendelkezésre álló eszközök bekapcsolásával életre keltetni ezeket a régiókat, hogy ne az elvándorlás vagy az alkoholizmus legyen az egyetlen kézenfekvő megoldás vagy menekülési út. Egy felmérés 2005 és 2009 között már megvalósult ebben a térségben a korábbi, de időközben elpusztult közlekedési infrastruktúra helyreállítása érdekében, melyet szakmailag a Magyar Országgyűlés keretében működő Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma felügyelt.

KULCSSZAVAK Kárpát-medence, Magyarország, Szlovákia, Románia, Ukrajna, gazdasági fejlődés

Bevezető

Egyetlenegy közgazdász barátom vagy ellenségem se vegye személye ellen irányuló támadásnak, annak a lesújtó tapasztalati véleményemnek a kinyilvánítását, hogy a légyecsapómmal, ha mellésőzök, közgazdászt találok el. Ez nem a rovarok világába

való átutalása a közgazdászok társadalmának, csupán egy áldatlan állapotnak a sajátos hangsúlyozása. Soha sem volt annyi közgazdászunk, mint most, soha sem volt annyi vállalati menedzserünk, banki és biztosítási szakemberünk, gazdasági folyamatirányítónk, üzletkötőnk, beruházási szaktanácsadónk, piackutatónk, makro- és mikro ökonómusunk, pénzügyi szakemberünk, válságtanácsadónk, beruházási hatékonyságvizsgálónk, költséghatékonyság elemzőnk, brókerünk, tőzsdei maklérunk, kapcsolati menedzserünk, mint most, de soha sem alakult ki olyan mély szerkezeti, sőt erkölcsi eredetű gazdasági/pénzügyi világválság, mint most. Válságok mindig voltak, szinte rendszerszerűen ismétlődtek, mert az emberek körülbelül kilencven évenként minden szerzett tapasztalatot elfelejtnek. Ez egyébként jó ok az újrakezdésre is – tabula rasa, jöjjenek az új emberek a régi hibákkal és szándékokkal.

Ez a légykapós, tréfa-ként értelmezhető beszédes kép elsősorban a 2008 óta tartó pénzügyi válság tükrében nyer értelmet, valóságoszerű és tapintható hátteret, noha elegendő magyarázatot adnának hozzá az évtizedek óta elszegényedő és elnéptelenedő régióink. Az 1964-ben kirobbant első olajválság nem a közgazdászok lelkét nyomja.

A világ egy részét sújtó mai válság valószínűleg nem ér véget hamarosan. Főleg akkor nem, ha a jelentős politikai személyiségek, szervezetek, kormányok állandóan a bankok megmentésével foglalkoznak ahelyett, hogy a napi életünkben nélkülözhetetlen bankok életterét jelentő fizetőképes társadalom működőképességének a helyreállítása lenne a céljuk.

A mostani válság nem határolható be oly módon, mint a részvények és a termékek piacának a 20. század harmadik évtizedének végén kialakult, válsággá szerveződött összeomlása. Akkor a gabonát öntötték a tengerbe azért, hogy az árak ne zuhanjanak, noha emberek milliói haltak éhen, most a képletes pénzt öntötték rátukmált hiteleként az emberek tengerébe, hogy onnan valós pénzként a többszörösét szerezzék vissza. A világtengerek, nagyszüleink (egyesekeknek már dédszüleik) gazdasági aktivitásának idején nem válaszoltak a bennük elsüllyedő, sok millió ember munkájának megsemmisülésére és még több millió ember élelmének az elmerülésére. A politika azonban válaszolt a második világháborúval, annak összes, a harctereken túli borzalmával. Hány akkori válság-előmozdítónak jutott eszébe, hogy a fajüldözés motivációjáért ők is felelősek? A mostani embertenger lázadozik, de lehet, hogy hiába, mert a soktrilliónyi dollár maga alá teperheti őket. Mi lesz ezután?

Az állapotnak mértékadó és jellemző kísérő jelensége, hogy a közgazdászok túlnyomó többsége nem a gazdálkodással, nem a termeléssel, nem az értékteremtéssel, nem a termék és a piac kapcsolatával, az árú piacra juttatásával törődik, hanem a számként megjelenő következményével: a pénzzel, termelő eszközként fellépő szerepével, az erre épülő harmadik, a kiszolgáló, esetenként a felélő, ezért manipulálható és manipuláló szférával, a piaci versennyel, és a földünk lehetséges elpusztulását figyelmen kívül hagyó elméletekkel. A pénznek nem a kézzel

fogható világával és a társadalom megélhetésével foglalkoznak, hanem a képzeletbeli részével, ami olyan, mint egy rossz álom – akkor is rossz, ha felébredünk belőle, akkor is, ha nem. Közgazdászaink nagy részének szakmai érdeklődési területe a világtrendek nyomása és a neoliberais gazdaságpolitika miatt nem a valós kereslet szerinti termelés és nem a megélhetést lehetővé tevő piaci értékteremtés elősegítése, hanem a görcsös gazdasági növekedés vagy leginkább a piacvásárlás, gyakran az olcsó, a legolcsóbb munkaerő vásárlása – a mit, milyen, hogyan helyett, a mennyiért. Emiatt van a világban éhínség, nagyarányú munkanélküliség és hitelválság, valamint környezeti vészhelyzet – a lélekszerőség helyett a lélektelen ésszerűség uralkodik.

A pénz, mint csereeszköz kilépett saját, természetes korlátai közül. Nincs valós vagy arányítható értékfedezete. Csak kis töredéke található meg az emberek pénztárcájában, bankbetéteiben vagy folyószámláin. Túlnyomóan egy képzelt és elvonatkoztatott, papíron vagy a képernyőkön megjelenő összeggé, tehát számmá, számjegyek kombinációjává vált. A papíron számszerűen szereplő pénz nagy része csak matematikai képletekkel fejezhető ki, noha az értéket létrehozó alany soha sem modellezhető matematikai módszerrel. A pénz kézbe nem fogható, nem tapintható tényező lett, amire főleg hivatkozni, csődeljárást kezdeményezni, bírósági ítéleteket alapozni, a hitelminősítő intézetek révén a piacot manipulálni lehet. A pénz soha sem látott uralmi és hatalmi tényezővé vált.

A hatalom, legyen az politikai, gazdasági, pénzügyi eredetű, elveszi a vele élők és vele bírók mértékletességét, elfelejtve például azt a presbiteriánus tanácsot, hogy a kamat ne lépje túl a kölcsönként felvett összeg értékének az öt százalékát. Vagy elfeledve azt a krisztusi minőséget, hogy a példát nekem kell mutatnom ahhoz, hogy követőim legyenek. Lehet, hogy egy világméretű pénzbeváltásra (a kufárok világméretű kisöprésére) lenne szükség ahhoz, hogy az eddig felhalmozott pénz elveszítse észvesztő hatását, ráolvasott értéke által kölcsönzött uralkodói hatalmát. A huszadik században már volt erre néhány helyi, de tanulság nélküli példa a világháborúk után.

Közelítve a helyhez

Előadásom eredendő témája szempontjából a felvetett kérdésköröknek az előbbi megközelítése inkább jelzésszerű volt. Utalás arra, milyen helyzetben találtatunk, látásmódunkban mennyire vagyunk elszakadva szerves létünkötől. Emiatt a továbbiakban nem a pénzzel és aktivitásaival kívánok foglalkozni, hanem a földhözköötöttségünk gondjaival, a szülőföldünkön való megmaradásunk és otthonérzésünk lehetőségeivel, népünk által lakott földrajzi régióink gazdasági állapotával, jelenlegi helyi és emberi boldogulási kilátástalanságával, esetleg kilátásaival – gazdaságilag motivált anyagi létünk szerves részével.

A tánciskolában mindig a kályhától kezdik a lépések gyakorlását. Sajnos, nekünk is – még ha táncolni már megtanultunk – mindig a kályhához kell visszatérnünk. A mi kályhánk 1918-1920, a Kárpát-medence máig tartó gazdasági krízisének kezdete.

Sem gazdaságtörténeti, sem közgazdasági tanulmányokat nem kell végezni ahhoz, hogy tudjuk, amit tapasztaltunk: egy szervesen működő térségben a balta-csapásként meghúzott államhatár úgy hat, mint az emberi szervezetben a csonkolás, a csonkítás, az amputálás. Elszakadnak a természetes vér- és nedvszatórnák, a környezet elhal, átalakul, kényszerpályára áll, bénultság állapotába jut, az életképes elemek más irányba tájékozódnak, menekülnek a zsákutcából, vagy elhalnak.

Tudjuk, hogy a politikai hatalom határozza meg a törvényeket, amelyekkel átmenetileg és helyileg a természeti törvényszerűségek érvényességét is (a gravitáció kivételével) tudják korlátozni és meg tudják változtatni a természetes környezetet. Lehet tehát működő gazdasági szervezeteket megszüntetni vagy átalakítani, anélkül, hogy megkérdőjeleznék a piac törvényszerűségeit. Csupán módosítani kell a pályákat és a feltételeket. A leglátványosabb ilyen gazdasági–természeti–társadalmi jelentőségű hatalmi beavatkozás az elmúlt negyedszázadban a Duna elterelése volt 1992 októberében, amit büntetlenül lehetett megvalósítani. A környezetnek és a szerves gazdaságnak elkötelezett szakma ellenezte ezt a beruházást, azonban felülkerekedtek a teljesítményorientált műszaki és ipari valamint az egyirányú gazdaságpolitikai és hatalmi politikai érdekek.

Ráadásul ez az egyoldalú intézkedés az 1947-es párizsi békeszerződés államhatárookra vonatkozó elvének első tudatos – következmények nélküli – megsértése is volt. Az indoklás elsősorban gazdasági okokra hivatkozott a békeszerződés állandóságát biztosító győztes államok szempontjából. Mint ahogy az első világháborút lezáró Versailles-i békerendszer államhatárokat megállapító záradékai is.

Az érintett régiók áttekintése

Tévedés azt gondolni, hogy ami régen volt, annak ma már nincs hatása, nincs következménye – éppen ellenkezőleg, hatványozottan érezhető, csak sokszor nem tudatosítjuk az eredetét.

Ebből a szempontból egy nagy, mintegy nyolcszáz kilométernyi, 1920 óta államhatár-menti területet érdemes vizsgálni Pozsonytól, avagy a Fertő tótól keleti irányban Máramarosig. Ettől az 1920 óta létező, korábban soha sem volt államhatártól délre található a mai Magyarország és a sáv keleti végében az 1920 utáni Románia. Az északi oldalon 1920 óta Csehszlovákia, a keleti végében 1945-től a Szovjetunió is, az 1990-es évek elejétől a helyükbe lépett Szlovákia és Ukrajna.

A hosszú területsávnak a közös történelmi jellemzője, hogy ennek a újkori államhatárnak a két oldalán fekvő területek évszázadokon keresztül összefüggően,

azonos feltételek mellett fejlődtek, társadalmilag és gazdaságilag szerves területi egységeket alkottak, közös gazdasági gravitációs vonalaik alakultak ki.

Ennek a területnek a meghatározó gazdasági jellemzője 1918-ig a környezet-hez, a helyi adottságokhoz, az észak-déli árucseréhez és a tájoló piacozáshoz való illeszkedése volt. A 19. század két utolsó évtizedétől elindult a gazdasági élet modernizálódása, tájanként a helyi feltételek szerint eltérően.

Csallóközben, Mátyusföldön, Szigetközben, a Dunának a Kis Kárpátoktól a Gerecse tömbjéig terjedő lösszel, szélhordta homokkal borított hatalmas hor-dalékkúpján, amelyben benne foglaltatik a Duna páratlan kontinentális deltá-ja is, tehát a Kisalföldön (mai szlovákiai hivatalos nevén a Duna menti síkságon), valamint a szintén lösszel borított alsó Garam-mentén, ezen a több ezer négyzet-kilométernyi területen főleg a mezőgazdaság modernizálódása, és a fejlődésnek lendülő élelmiszeripar pezsdítette fel a gazdasági életet, nyitott a helyi adottságo-kon alapuló gazdaság előtt új távlatokat. A területnek korábban csak a jellege és a természeti adottsága volt hasonlatos, de a közúti, és Baross Gábornak köszönhető-en a vasúti hálózat kiépítése következtében a korábbi kis gazdasági vonzaskörzetek is természetszerűen összekötődtek. A térség városai – Pozsony, Galánta, Duna-szerdahely, Győr, Érsekújvár, Komárom, Esztergom, Budapest váltak természetes gazdasági központokká. A huszadik század vég szempontjából megítélve ez egy euro-régió.

A leírt térségnek, mint ahogy a többinek is volt két hátránya. Az egyik az volt, hogy egyik része az első és a második világháború után a vesztesnek ítélt állam területén találtatott; emiatt a természetes vonzasközpontok nagy része és a hoz-zájuk felzárkózó területek el lettek választva egymástól, ami a határvonal északi ol-dalán romló, sőt haldokló gazdasági viszonyokat teremtett. A másik hátránya az volt, hogy a területet szinte kizárólag magyarok lakták. Ez a második talán még súlyosabb volt, mert hátrányos etnikai megkülönböztetésük az államhatalom által közvetlen hatással volt a gazdasági életük hanyatlására.

Ehhez a Duna-menti, több kistájegységet magában foglaló térséghez kapcso-lódik keleti irányban az Ipoly völgye, aminek legnyugatibb természetes központja Léva volt. Egyébként Ipolyság, Szécsény, Balassagyarmat és az iparváros Losonc határozta meg a folyóvölgy gazdasági vonzasköreit, de legerősebb vonzasközpontja százötven éve Pest majd Budapest. A folyó jobbpartjának helyzete akkor változott meg gyökeresen, amikor lerombolták a bal és a jobb partot összekötő csaknem ötven hidat. Az Ipoly völgye, a folyó alsó és középső folyásának mindkét partja, mintegy százötven kilométeres szakaszon, egy önmagában gazdaságilag is értel-mezhető földrajzi területi egység, Losonctól lefelé, a Dunáig.

Innen, ha kelet felé haladunk, kissé változik a gazdasági delevonalak térké-pe. Hangsúlyosabbá válik a gazdasági célirányok déli tájoltsága – sohasem délről észak felé. Gömör-Kishontnak majdnem a határán található az 1880-as évektől

iparosodó Fülek. Azonos módon kötődik Losonchoz és Salgótarjánhoz. A térségnek távolabbi vonzásközpontja Eger (volt).

Gömör-Kishontnak közigazgatási központja évszázadok óta Rimaszombat, de gazdaságilag a 19. század második felétől mégis inkább Miskolchoz vonzódik, mert a közlekedési vonalak, a geográfiai természetszerűségek és a piaci koncentráció abba az irányba vonzotta, akárcsak Tornalját és a híres bányavárost, Rozsnyót, illetve ezeknek a városoknak a vonzáskörzeteit, sőt az attól keletebbre eső területeket is. Kassa alternatív gazdasági központként jelenik meg a 19. század utolsó évtizedében. Később is csak az Alsó- és Felső-hegy térségének (Abaúj-Tornának) vált gazdasági vonzási központjává. Ezen a térségen belül azonban van egy olyan földrajzi egység, ami külön figyelmet érdemel, a Gömör-tornai Karszt, jelenleg államhatárral kettévágott természeti tájegység, amit akár a helyi gazdaság kutatási típusterületként is lehetne értelmezni, főleg a turizmus és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások, a helyi egyéb gazdasági tevékenység szempontjából. Ebben a térségben sajátos a helyzete a magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén megye területének, mert ugyanaz a csonkítási állapot jellemzi, mint északi tükörterületét. Mindkét fél külön-külön sorvadozik 1920 óta.

Kassától és Miskolctól keletre, az Eperjes-Tokaji hegylánc által nyugatról egyoldalúan határolva terül el Tokaj Hegyalja, aminek egy kis része a mai Szlovákiához tartozik. Ez a tény a tokaji borok szempontjából megoldhatatlan kérdésként fekszik a szakemberek, a politikusok és a kereskedők asztalán, még ha az Európai Unió Bíróságának Törvényszéke úgy határozott, hogy mindkét állami területen fekvő Tokaj-hegyalját, külön-külön, egymástól elkülönülten védettnek nyilvánította – nesze neked tájegység. A fogyasztó pedig törheti majd a fejét, mitől lett másnapos, slovaciumtól vagy hungaricumtól. Ennek a térségnek a vonzási központja Sátoraljaújhely és Sárospatak, de Miskolc is.

Tokaj Hegyaljához kapcsolódik szervesen, ezzel szinte összefüggő egységet alkotva Bodroghöz, mintegy fele-fele arányban kettészelve az államhatárral. Az államhatár északi oldalán nem alakult ki a 20. században természetes vonzási központ, Királyhelmec nem fejlődhetett központtá az újkori államhatárok miatt, mert 1920-ban egy zsákutca-szerű helyzetbe jutott, ami azóta csak romlott, mert 1945 óta Bodroghöz keleti csücske három államhatár találkozási pontjává lett. Itt futott össze Csehszlovákia, Magyarország és Szovjetunió, ma Szlovákia, Magyarország, Ukrajna államhatára.

Ung-vidéknek az 1945/1947-ben Cseh-Szlovákiához csatolt része teljesen el lett szakítva természetes gazdasági régiójától. A két világháború között az elszigetelődés ebben a térségben kevésbé érződött, mivel az ún. Kárpátalja az első Csehszlovák Köztársaságban, még ha közigazgatásilag különálló egységet alkotott, egy állam területén belül találtatott, ezért a belső piaci gazdasági mozgás nem ütközött akadályokba. A második világháború vége óta azonban Ung-vidéket is

államhatárral szelték ketté, innen keletre kezdődött a Szovjetunió, ezért Ungvár megszűnt a nagytérség gazdasági központjaként működni és korábbi központi helyzete peremhelyzetre változott.

Az úgynevezett kárpátaljai térségnek, tehát Ungnak, Beregnek a Tiszahátnak ugyan vannak saját gazdasági központjai Ungvár, Munkács, Beregszász. Az igazi vonzásközpont az elmúlt évtizedekben azonban innen délnyugatra működik a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található Vásárosnamény, Nyíregyháza térségében, ami azonban Magyarországnak legszegényebb vidéke. Ennek ellenére Fodó Sándor költő az 1990-es évek elején azt mondta, hogy Kárpátaljáról nézve Vásárosnaményban a kerítés is kolbászból van megfonva. Ebben a térségben található a további hármashatárpont Magyarország, Ukrajna, Románia államhatárának találkozási pontja.

A szatmár-beregi hármashatárponttól keletre húzódik ennek a hosszú határmentének a legszegényebb területe, az Ukrajna és Románia közötti államhatárral kettészelt természetes régió, egészen Máramarosig. A határvonalat részben a Tisza alkotja, amelyen ma már egy híd sem ível át. Az államhatár pedig kettészeli a közlekedési vonalakat is.

Gazdaságtörténeti körkép

A leírt régiókat az államhatár mentén gazdasági árnyékszónaként lehet jellemezni, ami alól a Duna jobbpartjának Mosonmagyaróvár-Győr-esztergomi szakasza kivétel. Az 1880-as évektől elindult gazdasági fejlődés a térségben az államhatár északi oldalán 1920-ban megtorpant, a déli oldalán lelassult. A térség északi oldalán az 1922-es Csehszlovákiai földreform következtében először jelentkezett az agrár-munkanélküliség és 1930-ra gyakorlatilag megszűnt az egész területsáv ipara. Ez a terület, illetve a történelmi Magyarország valamikori észak-keleti térsége szolgáltatta 1920 után a szegénység elől Amerikába menekülők tömegeit. Ehhez fogható menekülés ebből a térségből ismét 1993 óta tapasztalható.

Balogh Edgár, akit 1935-ben kiutasítottak Csehszlovákiából, mert szülőhelyének illetősége az új államhatárok szerint Romániában volt, a kolozsvári Korunkban ekkor így jellemezte a felvidéki helyzetet az általa alapított baloldali Sarló mozgalomban szerzett tapasztalatainak tükrében: „A Sarlósok szociográfiai jelentései 1930-ban és 1931-ben a csallóközi, mátyusföldi, nyitrai, garamvölgyi, ipolyvölgyi, gömöri, bodrogi, tiszaháti magyarság életébe világítanak be. Leírják az élet-színvonal egyetemes süllyedését, a kisgazdaságok hihetetlen elaprózódását s a földműves adósságok megnövekedését. Felvázolják a bankjobbágyág kialakulását, földönfutók urbanizálódását s gyári, nemkülönben a kisiparos munkanélküliek

falusi repatriálását. Leleplezik a magyar zsellérségnek a földbirtokreform javaiból való kiszoríttatását, a militarizált szláv telepes rendszert s a szlávósító iskolapolitikát.” (Balogh 1935).

Érdemes említést tenni – akár ennek vetületében is – a térség ipari üzemei felszámolásának jellegéről valamint azokról a további intézkedésekről, amelyek eredményezték a határ-menti térség mai – huszadik századvégi és huszonegyedik század eleji gazdasági életének visszavetettséget, pangását is.

Az akkori – 1920 utáni – csehszlovák nemzetiszocialista beállítottságú állampolitikának a megnyilvánulása a gazdaságpolitikában jellemzően nemzetiségileg kizárólagos volt. Az ipari üzemekre vonatkozóan ekkor fogalmazták meg a nemzeti kezelésbe vonás elvét, egy fajilag nemzeti, szláv fajú gazdasági kizárólagosságnak az érvényesülését. Eszerint számolták fel a magyarlakta területek iparát, nem utolsósorban a piacaik megszerzése miatt is, illetve alakították át a Cseh és Morvaországi német vállalkozók vállalatainak tulajdonosi szerkezetét. Egyébként az 1945 után elrendelt államosításokat is „nemzetiesítés”-nek, 1948 után pedig „szocializálás”-nak nevezték. Az ipari termelés cseh-szlovák nemzeti szempontú átalakítása mellett a mezőgazdasági birtokrendszer átalakítása is jelentősen visszavetette a térség addigi gazdasági fejlődését. A földreformnak nevezett beavatkozás a korábbi birtokviszonyokba egyértelműen a mezőgazdasági termelés visszaesését eredményezte ezen a területen, amit az is fokozott, hogy a hadsereg élelmiszer ellátásából a térség termelőit kizárták. Bővebben ezzel a kérdéskörrel Vadkerty Katalin foglalkozott az 1993-ban megjelent könyvében, Gulyás László ebben a tárgykörben írt munkái külön figyelmet érdemelnek (Gulyás 2003)

Az említett terület gazdasági letarolása folytatódott a második világháború után is. A mezőgazdaságé egyrészt a magyar földtulajdon elkobzásával, majd a szocialista típusú szövetkezetesítéssel, valamint a saját földtulajdon megszüntetésével – sajátos, hogy az északabbra fekvő területeken viszonylag sok magángazdaság megmaradt, az említett határ menti területeken viszont egy sem. A gazdaság egyéb területe pedig az állami beruházások és dotációk hiánya miatt hanyatlott tovább. Az 1960-as évektől állt be némi változás a mezőgazdaságban a belső piac átalakulásával, a zöldségtermelés fellendülésével, az intenzív mezőgazdasági termelés támogatásával, egyéb területeken pedig pl. nehézipari üzemegységek létesítésével, építkezésekkel. Ennek ellenére nagymértékű volt a terület munkaerő feleslege, amit az észak-szlovákiai és csehországi ipari üzemek szívtak fel ingázó- és vendégmunkás foglalkoztatással.

Az állapotok 1990 után

Az újabb nagy törés és visszaesés a rendszerváltozás, valamint Csehszlovákia megszűnése, illetve a Szovjetunió szétesése nyomán következett be. Ez az

1928-1932-es világválság idején jelentkező társadalmi válságjelenségek regionális visszatérésével, a 25%-ot meghaladó, sőt kistérségként akár az 50%-ot is meghaladó munkanélküliséggel, a belső piacvesztés következtében a nagybani zöldség és gyümölcsstermelés megszűnésével, a gabonafélék közraktározásának és a malomiparnak maffiakézre jutásával, az állami majd később az Európai Unió által támogatott intervenció gabonafelvásárlás manipulációjával, a hústermelés- és feldolgozás valamint a vágóhidak felszámolásával, az élelmiszeripar és a cukoripar eladásával majd megszűnésével, az egyéb ipari üzemek privatizációs leépítésével, korábbi piacainak eladásával. Egyszóval a rendszerváltozás során kialakult helyzet rablógazdálkodásként minősíthető. Az 1970-es és az 1980-as évek ingázó- és vendégmunkásai a nehéziparból visszakerültek munkahelykínálat nélküli szülőföldjükre munkanélkülinek, korábbi értelemben prolinak. Az államhatár északi mentén élő sokszázezer ember, akik nem épültek be az állami gépezetbe, szolgáltatásokba, tehát elsősorban a magyarok, ebek harmincadjára jutottak. Az államhatár déli oldalán élők legalább némi állami, központi odafigyelésben részesültek – Ózd, Kazincbarcika, Diósgyőr ipari beruházásai némileg enyhítették, a trianoni államhatár-meghúzásának gazdasági következményeit, de a rendszerváltozás itt is az ipar leépülését eredményezte.

Tényként kell kezelni, hogy a Losonc és Kassa közötti térségben az államhatár északi oldalán a magnezit ipar teremtett némi gazdasági fellendülést és egyúttal a szakképzett munkaerő felhalmozódását – ötven év késéssel pótolva a Rimamurányi-salgótarjáni Rt. kiüzetését erről a területről. Ez a fellendülés az 1960-as évektől tartott. Összeomlása a rendszerváltozáshoz kötődik, de összefüggésben áll a világpiacon változásokkal is.

Az 1990-es évektől, tehát a politikai rendszer megváltozásától számítva. Európának ezt a térségét is átható európai integrációs folyamatban sokan nagy lehetőséget láttak. Főleg az államhatár menti régióknak a gazdasági fellendülését remélve ettől a határon átívelő kapcsolatoknak a kiépítésével. Tény, hogy az államhatár korábbi szigorúan elválasztó jellege megváltozott, 2004-től pedig a jelenléte is egyre kevésbé látható, azonban a gazdasági fellendülés nem következett be. A határon átívelő kapcsolatoknak nagy része közös kulturális programokban, testvér-települési kapcsolatokban, pofavizitekben, zenés fesztiválokban, eszem-iszomokban, melldagasztó szövegelésekben merül ki. Csak egy kis hányada irányul a rendszeres infrastruktúra-építésre, gazdaságfellendítő programok szervezésére, gazdasági információs hálózatok működtetésére. Az európai típusú területi együttműködési szerveződések (EGTC) nagy része sem hozta meg a várva várt pozitív elmozdulást. Egy igazi pozitív példa azonban létezik az Esztergom-Párkányi térségben részben a helyi törekvéseknek, nagyrészt a Mária-Valéria Duna-híd újjáépítésének köszönhetően

Farkas Iván a Magyar Közösség Pártjának (MKP) gazdaságpolitikusa „Felvidéki fejlesztési tervek” c. munkájában (Farkas 2012) szintén a mozdulatlanságra

mutatott rá. A rendelkezésére álló források alapján egyértelműen kimutatta, hogy Dunaszerdahelytől keletre az egész határ menti területsáv gazdaságilag leszakadó régióknak tekinthető. Az ott élők életszínvonala az Európai Unió átlag életszínvonalának csupán a 40-50%-át éri el, ami azt jelenti, hogy kistérségenként ettől rosszabb is lehet a helyzet. Az Ipoly völgyétől számítva Ukrajna határáig – Kassa környékének kivételével – 2012 augusztusában a munkanélküliek aránya elérte a munkaképes lakosság körében a 23%-33%-ot.

Farkas Iván előadásában felvázolta az államhatár menti területek szempontjából fontos fejlesztéseket, amelyeknek nagy része csupán papíron létezik. Ezúttal azokat említtem meg, amelyek a határ menti régiókban élő lakosság életminőségének javulására közvetlen befolyással lehetnek: az elmúlt évtizedekben felszámolt közlekedési vonalak, azaz határmetszési pontok felújítása, beleértve a hidak építését a kb. 300 km hosszú határszakaszon, amit a Duna és az Ipoly, illetve a határvonal keleti végében a Tisza alkot, és az államhatár menti és azon átlépő tömegközlekedés fejlesztése.

Nyilvánvaló, hogy ezekhez a fejlesztésekhez szükséges az államközi vagy kormányközi megállapodás. Azonban számos olyan feltáratlan vagy kihasználatlan lehetőség rejtőzik a térségben, amiket fel kell tárni illetve kihasználásukhoz meg kell teremteni a feltételeket, kezdve a figyelem felkeltéstől.

A lehetőségek vizsgálata és feltárása

A laikusok számára is nyilvánvaló, hogy a térség nem csak azért alkalmatlan a multinacionális tőke nagyiparának a megtelepedésére, mert nem eléggé fejlett a közlekedési hálózata – utakat, vasutakat lehet építeni, ha áll mögötte állami vagy gazdasági érdek. A térség nagy részének hegyrajzi tagoltsága sem kedvez a nagy beruházásoknak – hacsak nem a természetpusztítás a cél, vagy valamilyen egyéb, alantas politikai fondorlat a mozgatórugója, mint pl. a kassai vasmű felépítésének állt az 1950-es években, majd az építkezés befejezésekor a háttérben – a Szovjetunió nyersanyag forrásaitól való függőség kialakítása és a régió etnikai összetételének a végleges átalakítása. A felsorolt régiókban az 1960-as évektől telepített ipari üzemek esetében (az élelmiszeripar kivételével) ugyancsak az etnikai összetétel átalakítása volt az egyik cél. Az is egyértelmű, hogy népeségi szempontból sem igazán kívánatosak ezekben a régiókban a munkaerő idevándorlását előidéző nagy beruházások, mert a még megóvott etnikai összetétel szervezett megváltozásához vezetne – ha van ilyen központilag megfogalmazott cél, azt inkább a jelenlegi helyzet fenntartása szolgálja: a fiatalok elvándorlása és az észak-zempléni (helyidegen) cigányok betelepítése.

A térségi hagyományok és Európa más, hasonló területeinek példái is arra utalnak, hogy az ilyen térségek környezetbarát gazdasági lehetősége a mezőgazdasági termelés vagy/és erdőgazdaság, a feldolgozó ipar, a kis- és közepes vállalkozói tevékenység illetve a méretben ehhez hasonló egyéb ipar, akár a multikhoz tartozó kis üzemegységek és a nekik bedolgozó ipar megtelepítése a kívánatos.

A négy állam (Magyarország, Szlovákia, Románia, Ukrajna) területén található, azonos történelmi háttérrel és hagyományokkal, hasonló társadalmi szerkezettel, egymáshoz illeszthető adottságokkal rendelkező, nyugatról keletre haladva az államhatár mentén fokozódó gazdasági árnyékban létező, az elszegényedéstől kínzott terület és lakossága azonban egyre kevésbé képes önmagán segíteni, ezért külső segítségre szorul.

Javaslatunk arra irányul, hogy a négy állam érintett területein található tudásközpontok részvételével hozzunk létre egy interdiszciplináris kutatói műhelyt, amely a társadalomtudományok, természettudományok és a gazdaságtudományok módszereivel vizsgálná a jelenlegi állapotból való kitörés lehetőségeit.

A térséggel kapcsolatos gazdaságtörténeti ismeretek alapján a helyi adottságok vizsgálatára kellene helyezni a hangsúlyt, amin nem csupán a természet adta feltételeket kell érteni, hanem a népességi és művelődési állapotnak a vizsgálatától a hagyományos népi iparágaknak a néprajzi vizsgálatán keresztül, a szakmai oktatás fejlesztésén át, a modern és piacképes mezőgazdasági termelés bevezetésén keresztül, a termelési és értékesítési szövetkezésekig, klaszterek kialakítása lehetőségének a vizsgálatáig, a helyileg megtermelt árú hozzáadott értékének a növeléséig stb.

Ezzel a vizsgálattal egyrészt hozzájárulhatnánk az Európai Uniónak a leszakadó régiók felzárkóztatására irányuló erőfeszítése eredményességéhez, ugyanakkor illeszkedne a magyar kormány Wekerle Tervéhez is, amelynek feladata a Kárpát-medencének, mint földrajzi–gazdasági–ökológiai egységnek az újraélesztése.

A kutatásnak nem utolsó sorban lehetne motivációs szerepe is a fiatal közgazdászok irányában, hátha kedvet kapnának arra, hogy foglalkozzanak a helyi gazdasággal. A kutatás talán serkentené a helyben maradt lakosság kreativitásának visszatérését, a helyi boldogulás lehetőségeinek a keresését.

Összefoglaló

Eddigi eszmefuttatásom záradékaként Kovács Árpádnak, a Magyar Közgazdasági Társaság elnökének 2012. október 19-én a móri II. Kárpát-medencei Gazdasági Fórumon elmondott záróbeszédében (Kovács 2012) elhangzottakból kívánok összefoglalni néhány gondolatot: a közgazdászoknak elsősorban arra kellene irányítani a figyelmüket, hogy tevékenységüket a közjó, a biztonság, az együttműködés és az összetartozás érdekében fejtsék ki. Ez a tanács a szakma és a hivatás filozófiai megközelítését igényli, elsősorban abból a szempontból, hogy a közjó csak az emberi életminőség szempontjából értelmezhető, amihez párosul a közbizalom és az önbizalom. Ennek vetületében kell mindazokat a gazdasági konstrukciókat megtervezni, amelyek a szülőföldön való megmaradást és boldogulást segíthetik.

Irodalom

- Balogh Edgár: *Valóság és a kultúra a csehszlovákiai magyarság életében*, Korunk, 1935. július-augusztus.
- Vadkerty Katalin: A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete 1918-1938. (megjelent: Gyurgyík László szerk.: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 1993, 175-215. old.)
- Gulyás László: A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-39) regionális változásai (megjelent: *Tér és Társadalom*, XVII, évf. 2003/3 129-143 old.).
- Farkas Iván, Magyar Közösség Pártja, gazdasági és régiófejlesztési alelnök: *Felvidéki fejlesztési tervek*, 2012. október 19. Mór II. Kárpát-medencei Gazdasági Fórum a Fehérmegyei Kereskedelmi és Ipari Kamara rendezésében.
- Dr. Kovács Árpád a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, a Költségvetési Tanács Elnöke: *A közgazdász társadalom szerepe a Kárpát-medencei gazdasági integrációban*; záró előadás, II. Kárpát-medencei Gazdasági Fórum 2012. október 19. Mór, a Fehérmegyei Kereskedelmi és Ipari Kamara rendezésében.